

Bíró Csilla, Szerző – scriptor – kiadó: Andreas Pannonius Énekek éneke-kommentárjának készülő kritikai kiadásáról*

Andreas Pannonius¹ 15. századi, Itáliában élt karthauzi szerzetes latin nyelvű Énekek éneke-kommentárját az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Cod. Lat. 443-as jelzetű papírkódexe tartotta fenn.² Ez az egyetlen fennmaradt kézirat nem autográf, a kolofónból megtudjuk, hogy 1505–1506 folyamán másolta Ferrarában egy Augustinus nevű karthauzi szerzetes. Az eredeti szöveg még Andreas Pannonius bolognai évei alatt keletkezhetett az 1460-as évek elején, nyomtatásban még nem jelent meg, nem tudunk arról, hogy hatással volt-e, lehetett-e más bibliakommentárokra. A fennmaradt egyetlen példány és annak jó állapota arra enged következtetni, hogy ha használták is, csak szűk körben, a ferrarai Szent Kristóf karthauzi kolostorban, és ritkán. A scriptorén kívül nem találunk a kommentárhoz kapcsolódó, mástól származó bejegyzést, s az első pár használatról piszkosabb kezdőlap és az elveszett 6. fólión kívül semmilyen nyom nem utal a rendszeres használatra.

Így tehát a kritikai kiadás előkészítése során egy a 16. század eleje óta halott szöveg 21. századi feltámasztásán fáradozunk. Hogyan lehetséges az elfeledett exegetikai mű feltámasztása? Az első lépéseket nem nehéz megtenni, hiszen a középkori Énekek éneke-exegézis hagyományába Andreas Pannonius műve könnyen beilleszthető.³ Talán a legtöbbet kommentált bibliai könyv az Énekek éneke. Középkori kommentárjainak három csoportja alakult ki, amelyeknek meghatározó jegye az ószövetségi könyv két főszereplőjének azonosítási módja.

Órigenész nyomán a patrisztikus kor Énekek éneke-kommentárjai az ekkleziológiai értelmezés szerint magyarázták az ószövetségi könyvet, a menyasszonyt az egyházzal, a vőlegényt Krisztussal azonosították. A szöveg keresztény exegézisének alapjai Órigenészhez köthetők, kommentárjának fennmaradt részei hagyományt teremtettek az Énekek éneke-exegézis történetében.⁴ Órigenész határozta meg az Énekek éneke szereplőit, a Septuaginta

* A tanulmány a Bolyai János kutatói ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Andreas Pannoniusról legújabbán ld. BÍRÓ Csilla, *Szemlélődés és misztika Andreas Pannonius Énekek éneke-kommentárjában*, PhD-disszertáció, Szeged, 2013.

http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1908/1/Biro_Csilla_phd.pdf (2015.02.12.); BENE Sándor, Tamás, *Scotus, Petrarca: A humanizmus politikai nyelvei Andreas Pannonius királytükreiben = "Politica philosophiai okoskodás". Politikai nyelvek és történeti kontextusok a középkortól a 20. századig*, szerk. FAZAKAS Gergely Tamás, MIRU György, VELKEY Ferenc, Debrecen, Debreceni Egyetem Történeti Intézete, 2013, 67–86.

² A kódex leírását ld. a tanulmány végén a Függelékben.

³ A kommentár részletes bemutatását ld. BÍRÓ, *Szemlélődés és misztika, i. m.*, 28–37.

⁴ E. Ann MATTER, *The Voice of My Beloved: The Song of Songs in Western Medieval Christianity*, [Philadelphia], University of Pennsylvania Press, 1990, 25.; ÓRIGENÉSZ, *Kommentár az Énekek énekéhez*, fordította, a bevezetőt, a bibliográfiát és a jegyzeteket készítette PESTHY Mónika, Bp., Atlantisz, 1993.

illetve a Vulgata bibliafordítás is az ő felosztása alapján tagolta az Énekek énekét.⁵ A szereplők órigenészi értelmezése pedig későbbi kommentárokból élt tovább. Interpretációja szerint a vőlegény Krisztus vagy az Ige, a menyasszony az egyház vagy az Istenhez vágyakozó lélek, az ifjak kórusa pedig az angyalok kara.⁶

Az úgynevezett mariológiai értelmezésnek két csoportját különíthetjük el. A Szűzanya mint az Énekek éneke-beli menyasszony már a patrisztikus kor teológiai irodalmában megjelent, de csak abban az értelmezésben mint az egyház allegóriája, és jellemzően csak egy-egy Énekek éneke-szakaszt vonatkoztattak rá, nem pedig az egész szöveget. Erről tanúskodnak Szent Ambrus írásai.⁷ Ambrus *Commentarius in Cantica canticorum*⁸ című kommentárja mellett több művében elemezte az Énekek éneke hosszabb-rövidebb szakaszait. A *De virginibus* című értekezésében a Szűzanyát állítja a hajadonok példaképeként, mondanivalóját az Énekek éneke részleteivel illusztrálja. Ehhez hasonlóan megjelennek az Énekek éneke elemei a *De institutione virginis et S. Mariae virginitate ad Eusebium* című művében, ahol az Énekek énekét háromféleképpen értelmezi – egyrészt vonatkoztatja az egyházra, másrészt az Istent kereső lélekre, valamint Szűz Máriára. A *De Isaac et anima* című beszédében pedig az Énekek énekét Krisztus és az emberi lélek misztikus egyesüléseként magyarázza.⁹ A Mária-liturgiának már a 4. századtól fontos szerepe van abban, hogy Szűz Mária alakja összefonódott az Énekek éneke egyes verseivel.¹⁰ A Mária-ünnepek liturgiájában és a magánajtatosságokban felbukkanó Énekek éneke-részletek jó alapját jelentették a mariológiai kommentároknak.

A mariológiai értelmezések másik típusa, melynek megteremtője Rupert, deutz-i bencés apát¹¹ (Rupert von Deutz, Rupertus Tuitiensis, 1070 előtt–1129), az egész Énekek énekét Máriára vonatkoztatta: a menyasszony Mária mint maga a Szűzanya, nem pedig mint az egyház allegóriája, a vőlegény Krisztus, menyegzőjük pedig Krisztus megtestesülése, az inkarnáció. Rupert újítása meglepő fordulatot jelentett az Énekek éneke-exegézis történetében, hiszen előtte nem született olyan írás, amely az Énekek énekét teljes egészében

⁵ Friedrich OHLY, *Hohelied-Studien. Grundzüge einer Geschichte der Hoheliedauslegung des Abendlandes bis um 1200*, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1958, 19.

⁶ OHLY, *i. m.*, 20.

⁷ OHLY, *i. m.*, 32–45.

⁸ AMBROSIUS, *Commentarius in Cantica canticorum*, PL 15, 1945–2060.

⁹ HEIDL György, *Érintés. Szó és kép a korai keresztény misztikában*, Bp., Kairosz, 2011, 117–152.

¹⁰ MECHLER Anna, *A Mária-kultusz összefonódása az Énekek éneke-verseivel = Socia exsultatione. A Rajeczky Benjamin születésének 100. évfordulóján tartott tudományos ülés szak előadásai*, szerk. DOBSZAY László, PAPP Ágnes, Bp., MTA – Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Egyházzenei Intézet, 2003, 53–61.

¹¹ OHLY, *i. m.*, 121–134.; Henri de LUBAC, *Esegesi medievale. I quattro sensi della Scrittura*, Roma, Edizioni Paoline, 1972, 412.; *Rupertus Tuitiensis Commentaria in Canticum canticorum*, ed. Hrabanus HAACKE O. S. B., CC Cont. Med. 26.

Máriára vonatkoztatta volna. A Rupert kommentárját megelőző évszázadokban pedig egyértelműen az Énekek éneke ekkleziológiai megközelítése volt az irányadó. Rupert elődeihez képest merőben másképp közelít az Énekek éneke szövegéhez. Már maga az alcím (*De incarnatione Domini*) is kifejezi, hogy jelen esetben az Énekek énekét Krisztus megtestesüléseként fogja értelmezni, méghozzá az Énekek éneke központi eleme, a szeretet segítségével: ez az az erő, amely által az Isten fia Máriában emberré lett. Így kommentárjában a vőlegény Krisztus, a menyasszony Mária, menyegzőjük pedig maga a megtestesülés. Rupert a Lukács-evangélium első két fejezetét állítja párhuzamba az Énekek éneke eseményeivel. Értelmezése nyomán számos mariológiai kommentár jött létre, például Honorius Augustodunensis *Expositio in Cantica canticorum*, Philippus de Harveng *Commentaria in Cantica canticorum*, Alanus de Insulis *In Cantica canticorum ad laudem Deiparae Virginis Mariae elucidatio* című műve vagy a *St. Trudperter Hohelied*.¹²

Andreas Pannonius kommentárja is besorolható ezek közé a mariológiai kommentárok közé, néhány megszorítással: Rupert és Andreas kommentárjainak fő jellegzetességeit megismerve azt látjuk, hogy Andreas Pannonius semmit sem vett át szó szerint Ruperttől,¹³ valójában a két kommentár stílusa és szerkezete is különböző. Andreas Pannonius a Lukács-evangéliumból kifejezetten csak az angyali üdvözlés eseményeit azonosítja az Énekek éneke szövegével – nála teljes egészében kimarad Szent József alakja, illetve Mária látogatása Erzsébetnél. Kommentárját nyolc fejezetre osztja az Énekek éneke nyolc éneke szerint, míg Rupert a szöveget hét egységre tagolja. Közös bennük, hogy mindkét kommentár a megtestesülésről szól, de amíg Andreas Pannonius a Szeplőtelen Fogantatás védelmében írta művét, Rupertnél a kérdés fel sem merül. Feltételezhető, hogy Andreas Pannonius ismert vagy tudatosan kutatót fel olyan mariológiai kommentárokat, amelyek az inkarnációról szólnak, de az alapötleten kívül nem vett át belőlük semmit.

A harmadik értelmezési típusnak nincs külön neve, itt a menyasszony az Isten felé törekvő lélek, a vőlegény pedig az Isten. Ez az értelmezéstípus az Istent kereső emberi lélek és az Isten misztikus egyesülésének lehetőségeit járja körül. Szent Bernát az Énekek énekéről mondott beszédei mellett több, az affektív misztikához tartozó írás sorolható ide. Emellett a három kategória mellett nem szükséges megkülönböztetni külön misztikus értelmezést, hiszen mindhárom értelmezési lehetőséghez kapcsolhatók misztikus elemek a szeretet és az Istenhez való felemelkedés témakörében. Andreas Pannonius például a misztikus felemelkedés hármas

¹² Kurt RUH, *A nyugati misztika története II. A 12. és a 13. századi női misztika és az első ferencesek misztikája*, ford. GÖRFÖL Tibor, Bp., Akadémiai, 2006, 25–60.

¹³ Erre a megállapításra jutott ifj. Horváth János is: ifj. HORVÁTH János, *Andreas Pannonius Cantica canticorum kommentárjának forrásai*, EPhK, 66(1942), 264.

skáláját a Szűzanyával hozza kapcsolatba.¹⁴ Maga az Énekek éneke szövege teszi lehetővé, hogy a misztika egyik bibliai alapszövege legyen. Bármelyik típusú kommentárról legyen is szó, közös bennük, hogy kiindulópontjuk a szeretet, és a szereteten keresztül az Isten nem érzékszervekkel való megismerésének lehetőségei.

Mivel a kommentárok egy meglehetősen kötött hermeneutikai hagyományból építkeztek, nehezen kínálkozott arra lehetőség egy kommentáron belül, hogy a szerzők kifejezhessék egyéni ötleteiket. A kommentárirók egy-egy nagy tekintély,¹⁵ például Szent Bernát allegóriáiból meríthettek, így a kommentár típusától függetlenül hasonló motívumokat fedezhetünk fel bennük. Andreas Pannoniusról is elmondható, hogy egy-egy bibliai részlet elemzésénél ritkán vet föl egyéni ötleteket, viszont műve alapkoncepciójával, azaz hogy a mariológiai kommentárt a Szeplőtelen Fogantatás tanának védelmébe állította, valóban egyénit és újat alkotott. Az *Expositio super Cantica canticorum*on kívül nem ismerünk olyan kommentárt, amely a Szeplőtelen Fogantatással hozta volna összefüggésbe az Énekek énekét. A karthauzi rend a Szeplőtelen Fogantatásról kialakult vitában folyamatosan azt az álláspontot képviselte, hogy Mária mentes volt az eredendő bűntől már fogantatása pillanatában, tehát Andreas Pannonius kommentárja rendje hivatalos álláspontját hűen tükrözi a kérdéssel kapcsolatban. Emellett magyar származása is szerepet játszhatott abban, hogy egy hosszú, az Énekek éneke-kommentárok között terjedelmesnek számító műben védje a Szeplőtelen Fogantatás tanát, hiszen Magyarországon az államalapítástól fogva nagy tisztelet övezte a Szűzanyát, s Szent István 1038-ban, halála közeledtével Szűz Mária oltalmába ajánlotta a magyar hazát a Hartvik legenda tanúsága szerint.¹⁶ Mária kultuszát a magyar származású karthauzi szerző feltehetően a magáénak érezte, így nem jelenthetett nehézséget a számára, hogy azonosuljon a Szeplőtelen Fogantatás tanával.¹⁷ Mindemellett az is szerepet játszhatott kommentárja megírásában, hogy a karthauzi rend fő védőszentje Szűz Mária.

---

¹⁴ Vö. BÍRÓ Csilla, *Felemelkedési misztika és a hegy-metafora Andreas Pannonius Énekek éneke-kommentárjában = Misztika a 16-18. századi Magyarországon*, szerk. BOGÁR Judit, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, 2013, 41–63. (Pázmány Irodalmi Műhely – Lelkiségtörténeti tanulmányok 5.) <http://btk.ppke.hu/uploads/articles/254414/file/Misztika%20netre.pdf> (2015.02.12.)

¹⁵ TÖKÉS István, *A bibliai hermeneutika története*, Kolozsvár–Napoca, a Kolozsvári Református Egyházkerület kiadása, 1985, 49.

¹⁶ TÖRÖK József, *Patrona Hungariae = „Patrona Hungariae.” Mária-tisztelet a művészetben és a néphagyományban*. A Csornai Múzeum Millenniumi Kiállításának (2001. augusztus 10 – 2002. április 30.) katalógusa, szerk. SZALONTAY Judit, Csorna, 2002, 8–18.; *Szent István legendája Hartvik püspöktől*, ford. KURCZ Ágnes = *Árpád-kori legendák és intelmek*, szerk. ÉRSZEGI Géza, Bp., Szépirodalmi, 1983, 49.

¹⁷ Egy 16. század eleji adat a Szeplőtelen Fogantatás hazai tiszteletére: RADÓ Polikárp, *Mária a középkor-végi kolostori irodalomban*, Vigilia 13(1948), 199–200.

Az Énekek éneke értelmezésének hermeneutikai hagyományába való beillesztése után vizsgáljuk meg egy kicsit közelebbről Andreas Pannonius exegetikai módszerét, majd szövegének elrendezését a kéziratban!

Andreas Pannonius hermeneutikai alapállása az úgynevezett inspirációs prófétikus modell¹⁸, amelynek lényege, hogy egyik bibliai könyv szerzője sem a saját bölcsességét, hanem Isten szavait adja át, nem saját akaratából, hanem Isten akaratából. Hermeneutikai alapelvét Andreas Pannonius műve számos helyén – csak az előszóban három alkalommal is – hangsúlyozza. Magyar fordításuk a következő:

„A békeszerző Salamon király a Szentlélek ihletésére hozta létre ezt a könyvet az igazi király, Krisztus, és a boldogságos Szűzanya menyegzőjéről, akit először a hit által eljegyzett, majd az ő szűzi méhében az emberi természetet a sajátjával csodálatos módon elválaszthatatlanul egyesítette.”¹⁹

„Amely menyegzőről Salamon király a Szentlélek diktálására egy nászdalet írt...”²⁰

„...ennek a szerelemnek a bemutatása nem illik a Szentírás könyveibe, melyeket kánoniaknak neveznek, kiváltképpen mivel az ilyen könyvek a Szentlélek diktálása alapján jöttek létre...”²¹

Ezt a Szentlélek által sugalmazott szöveget Andreas Pannonius magyarázatokkal látja el egy gondolati vezérfonal mentén logikusan haladva. A kommentár elsődleges célja Szűz Mária Szeplőtelen Fogantatásának védelme. Andreas Pannonius kiindulópontja, hogy az ószövetségi Énekek éneke, amely betű szerint Salamon király és Szulamit szerelméről szóló epithalamium, valójában Jézus Krisztus megtestesülését mutatja be. A karthauzi szerző két interpretációs eljárást használ, a tipológiát és az allegorézist.²²

A tipológia írásmagyarázó módszere az Ó- és Újszövetség szoros kapcsolatát feltételezve az egyes ószövetségi eseményekben vagy személyekben olyan előképet, előrevetülést vagy árnyékot (*praefiguratio, adumbratio*) lát, ami majd az Újszövetségben

¹⁸ FABINY Tibor, *A keresztény hermeneutika kérdései és története. I. A prekritikai korszak: az első századtól a reformáció koráig*, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont, 1998, 21–22.

¹⁹ „Salomon rex vere pacificus Divino Spiritu instinctus hunc edidit librum de nuptiis Christi, qui verus est rex, illibateque Virginis matris eius, quam primo sibi fide desponsavit et post Spiritu Sancto fecundante in utero eius virginali modo mirabili humanam naturam sibi inseparabiliter univit.” ANDREAS Pannonius, *Expositio*, Prol. 3. = BÍRÓ, *Szemlélődés és misztika, i. m.*, 160.

²⁰ „Super quibus nuptiis rex Salomon Spiritu Sancto dictante epithalamion edidit...” ANDREAS Pannonius, *Expositio*, Prol. 4. = BÍRÓ, *Szemlélődés és misztika, i. m.*, 161.

²¹ „... descriptio talis amoris ad sacros Scripture libros non convenit, qui canonici nuncupantur, presertim quia huiusmodi libri Spiritu Sancto dictante sunt editi.” ANDREAS Pannonius, *Expositio*, Prol. 6. = BÍRÓ, *Szemlélődés és misztika, i. m.*, 161.

²² FABINY, *A keresztény hermeneutika, i. m.*, 58.; FABINY Tibor, *A sensus literalis kérdése = A sensus literalis hermeneutikai kérdései*, szerk. FABINY Tibor, ford. MUCSI Zsófia, HORPÁCSY Noémi, Bp., Hermeneutikai Kutatóközpont, 2001, 7–8.

teljesedik be. A módszer jellegzetessége, hogy a történeti valóság is helyet kap benne: vagyis a jelen esetben Salamon, az Énekek éneke szerzője a kommentáríró szerint egyszerre jelent egy valós figurát, és egyszerre jelenti Krisztus előképét. Az ószövetségi szöveg magyarázatában felbukkanó számos újszövetségi részlet a Salamon mint előkép és Krisztus mint beteljesülés, *forma perfectior* szoros kapcsolatát és összetartozását igazolja.²³ A tipológia horizontális és vertikális elmozdulást is jelent: horizontálisat az ószövetségi előképtől az időben későbbi újszövetségi beteljesülésig, valamint vertikálisat is, hiszen az immanenstől, azaz egy világi menyegzőtől a transzcendens szférájába emelkedik a megtestesülés eseményében.

Mit jelent ez Andreas Pannonius kommentárjában?

A szerző az Énekek énekét a Lukács-evangélium 1. könyvének 26–38. verseivel, azaz az angyali üdvözet eseményeivel állítja párhuzamba.

A Lukács-evangélium részlete: „A hatodik hónapban az Isten elküldte Gábor angyalt Galilea Názáret nevű városába egy szűzhöz, aki egy Dávid házából való férfinak, Józsefnek volt a jegyese, és Máriának hívták. Az angyal belépett hozzá és megszólította: »Üdvöz légy, kegyelemmel teljes! Veled van az Úr! Áldottabb vagy minden asszonynál.« E szavak hallatára Mária meghökkent, és gondolkozni kezdett rajta, miféle köszöntés ez. Az angyal így folytatta: »Ne félj, Mária! Kegyelmet találtál Istennél. Gyermeket fogansz, fiút szülsz, és Jézusnak fogod elnevezni. Fiad nagy lesz és a Magasságbeli fiának fogják hívni. Az Úr Isten neki adja atyjának, Dávidnak trónját, és uralkodni fog Jákob házán örökké, s országának nem lesz vége.« Mária megkérdezte az angyalt: »Hogyan válik ez valóra, amikor férfit nem ismerek? « Az angyal ezt válaszolta: »A Szentlélek száll rád s a Magasságbeli ereje borít be árnyékával. Ezért a születendő Szentet is az Isten fiának fogják hívni. Lásd, rokonod, Erzsébet is fogant öregségében, s már a hatodik hónapban van, noha meddőnek mondták, mert Istennél semmi sem lehetetlen.« Mária így válaszolt: »Az Úr szolgálója vagyok, teljesedjenek hát be rajtam szavaid.« Erre az angyal eltávozott.» Tehát van egy ószövetségi előképünk és egy újszövetségi beteljesülésünk. A tipológia a kommentár egészére is igaz, és az egyes Énekek éneke-versek interpretálása szintjén is működik. Egy jól követhető példával szeretném ezt röviden bemutatni az Énekek éneke 5. részének 2. és 3. verséhez írt magyarázatokból.

Ószövetségi előkép
Én 5,2–3

Újszövetségi beteljesülés
Lk 1,28–29

„Kedvesem hangja, aki az ajtón kopog: Nyisd ki   „Az angyal belépett hozzá és megszólította: Üdvöz légy,

²³ FABINY Tibor, *Előkép és beteljesülés: A tipológiai szimbolizmus a hermeneutika történetében = A tipológiai szimbolizmus. Szöveggyűjtemény a bibliai és az irodalmi hermeneutika történetéből*, szerk. FABINY Tibor, Szeged, JATEPress, 1998, 11.

nekem, húgom, barátnóm!”

kegyelemmel teljes, veled van az Úr. Áldottabb vagy minden asszonynál.”

„Már levettem a ruhám, hogyan vegyem fel újra? Lábammat megmostam, hogyan szennyezném be azokat?”

„E szavak hallatára Mária meghökkent és gondolkozni kezdett rajta, miféle köszöntés ez.”

Andreas Pannonius az Énekek éneke ezen részletében a vőlegényt Krisztussal, a menyasszonyt Szűz Máriával azonosítja. Értelmezése szerint a „Nyisd ki nekem, húgom, barátnóm!” szövegrészlet Krisztus megtestesülési szándékára vonatkozik, míg a „Már levettem a ruhám...” kezdetű részletben a Szent Szűz mentegeti magát, amiért nem érti tökéletesen a megtestesülés misztériumát, ennek következtében attól fél, hogy az Istennek fogadott szüzességét veszítheti el egy gyermek világra hozásával. Andreas Pannonius idézi a táblázatban szereplő újszövetségi szakaszok latin szövegét, ezekkel hangsúlyozva a tipológia mindkét elemének jelenlétét a kommentárjában.

Áttérve a kommentárt fenntartó kódex szövegvégére, a scriptor a kéziratot két főhasábjában, valamint kiegészítésként a külső lapszéleken egy mellékhasábjában másolta le. A két főhasábjában fut magának a kommentárnak a szövege, ezt helyenként a külső lapszáleken elhelyezkedő, keskenyebb és kisebb betűméretű hasáb egészíti ki, amelybe az Énekek énekeirodalom tekintélyeinek, népszerű szerzőinek részletei kerültek. Az elrendezésük, azaz a két hasájos főszöveg és az ezt körülvevő kommentár, jellegzetes példája a bibliakommentárnak.

A készülő szövegkiadás kapcsán itt az alábbi probléma merül fel: vajon a mellékhasábjokban található szövegrészek és az Andreas Pannoniustól származó kommentár elé beillesztett két előszó – a Nagy Szent Gergelynek tulajdonított Énekek éneke-kommentár előszava és Szent Bernát egy beszédének részlete – már Andreas Pannonius eredeti művében is jelen voltak-e, vagy pedig a scriptor kiegészítései. A kérdés teljes bizonyossággal nem dönthető el, a kommentárt és kiegészítéseit azonban tanácsos együtt kezelni, hiszen egy olyan tudatosan megkomponált alkotásról van szó, amely a korabeli olvasó számára ebben a formában képezett egységet.

A mellékhasábjokban olvasható részletek olyan művekből származnak, amelyeknek alapkonceptiója nem egyezik az *Expositiō*éval. Rendeltetésük nem is az, hogy Andreas Pannonius kommentárjának mint mariológiai kommentárnak a létjogosultságát igazolják – erre nem is volt szükség, hiszen a mariológiai értelmezés az ekkleziológiai értelmezéssel párhuzamosan élt és kölcsönösen hatottak egymásra. Feladatuk sokkal inkább egy-egy adott Énekek éneke-szöveghely értelmezésének alátámasztása. A margináliákban az alábbi művek részleteivel találkozunk a legtöbbször: Pseudo-Gregorius, azaz a bencés Robertus de

Tumbalena²⁴ (?–1090 körül) Énekek éneke-kommentárjai, a *Commentarium in Cantica canticorum libri duo*²⁵ és a *Super Cantica canticorum expositio*.²⁶ Az előbbi rövid terjedelmű exegétikai mű az Énekek éneke 1. fejezetét, a második kommentár – ez hagyományozódott Nagy Szent Gergely neve alatt – az egész Énekek énekét elemzi, ekkleziológiai értelmezésében a vőlegény Isten, a menyasszony az egyház. Andreas Pannonius környezetében egy olyan Robertus de Tumbalena-kézirat lehetett, amelynek az Énekek éneke 1. fejezetéhez írt magyarázatai a rövidebb, *Commentarium in Cantica canticorum libri duo* címet viselő művel egyeztek. Ugyanis az Andreas Pannoniusnál található marginális glosszák és Tumbalena kommentárjainak egybevetése során világossá vált, hogy az Énekek éneke 1,1 verséhez írt magyarázataitól egészen az 1,9 versig a szerző Tumbalena rövidebb művét használta, az Énekek éneke 1,12 versétől pedig kommentárja végéig a *Super Cantica canticorum expositio*ból idézett részleteket a margón. Tovább erősíti azt a feltételezést, hogy a használatában lévő kéziratban a két Tumbalena-kommentár egy művet alkotott, az a körülmény, hogy Andreas Pannonius saját kommentárja legelejére a *Super Cantica canticorum expositio* előszavát helyezi, valamint saját kommentárjának kolofónja is egy műként említi a margináliákban megjelenő szöveget: „Beati Gregorii pape et ecclesie sponse Dei doctoris illuminatissimi expositio moralis super Cantica canticorum, que tota in marginibus habetur, explicit die 16. Martii 1506.”²⁷

Robertus de Tumbalena jelentősége abban is megmutatkozik, hogy Andreas Pannonius kommentárja az ő előszavával kezdődik – ezt követi Szent Bernát az Énekek énekéről mondott első beszédének részlete, és csak ez után, mintegy harmadik előszóként következik Andreas Pannonius saját prológusa. Tumbalena előszava tartalmazza mindazokat a témaköröket, amelyek az Énekek éneke-exegézisben a kommentárok úgymond kötelező kellékeivé váltak:²⁸ szerepel benne az *amor carnalis* allegóriája, a *Cantica canticorum* név magyarázata, a műfaj, a szereplők azonosítása és az Énekek éneke elhelyezése Salamon könyvei között, illetve megfeleltetése a szemlélődéssel. Az Andreas Pannonius korában a Nagy Szent Gergelynek tulajdonított Tumbalena-kommentár alapvető példát és tekintélyt

²⁴ OHLY, *i. m.*, 95–98.; RUH I., *i. m.*, 166., 8. jegyzet: „A PL-ben található szöveg hibás (PL 79, 471–492), nem Gergelytől származik, hanem Tombelaine-i Robert – Robertus de Tumbalena – bencés szerzetesnek és remetének a 11. század végén írt kommentárját tartalmazza.”

²⁵ ROBERTUS DE TUMBALENA, *Commentarium in Cantica canticorum libri duo* (PL 150, 1361–1370).

²⁶ ROBERTUS DE TUMBALENA, *Super Cantica canticorum expositio* (PL 79, 471–548).

²⁷ ANDREAS Pannonius, *Expositio*, fól. 111^r.

²⁸ KERTÉSZ Balázsne [BÍRÓ Csilla], *Andreas Pannonius Énekek éneke-kommentárjának prológusa a középkori kommentárelőszavak tükrében = Convivium Pajorin Klára 70. születésnapjára*, szerk. BÉKÉS Enikő, TEGYEY Imre, Budapest–Debrecen, Debreceni Egyetem, 2012, 111–119.

http://www.iti.mta.hu/Pajorin70_Convivium/Pajorin_20_Kerteszne_Andreas.pdf (2015.02.14.)

jelentett a karthauzi író számára egyrészt, mert írójának a megkérdőjelezhetetlen tekintélyű egyházatyát tartotta, másrészt mivel a kontempláció gyakori felbukkanása összekapcsolja Andreas Pannonius *Expositiójával*.

A másik példakép és tekintély a már említett Clairvaux-i Szent Bernát.²⁹ Ő *Sermones super Cantica canticorum*ához nem írt külön előszót, de az Andreas Pannonius által kiválasztott részlet Bernát első sermójából az Énekek éneke-kommentárok előszavaiba illő témaköröket tárgyalja: az Énekek énekét nem ember fogalmazta, hanem a Szentlélek sugalmazására íródott; a cím magyarázata; kikről szól az Énekek éneke, Krisztus és az egyház kapcsolatáról, illetve az emberi lélek vágyakozásáról. Bernát 85 beszéde nem elemzi az egész Énekek énekét, mindössze az 5,10 versig jut el. Ennek megfelelően a *Sermones*ből származó részleteket is csak eddig a versig találunk a margináliákban.

A margináliák között többször szerepelnek az alapvető tekintélynek számító *Glossa ordinaria*³⁰ Énekek éneke-éhez írt szövegének részletei. Az egészen a 20. századig Walafriid Strabónak (808 körül–849) tulajdonított bibliakommentárt a jelenlegi feltevések szerint Laon-i Anselm (?–1117) és tanítványai állították össze az egyházatyák műveiből készült válogatás alapján, Strabo legfeljebb a *Glossának* csak egy részletét írhatta.³¹ A *Glossa ordinaria* Énekek éneke-kommentárja ekkleziológiai mű, olvasatában a vőlegény Krisztus, a menyasszony pedig az egyház.

A fentebb már említett, az Énekek éneke 5. fejezetének 2. és 3. verséhez írt magyarázatokhoz kapcsolódó lapszéli kommentárrészlet vizsgálatán keresztül szeretném röviden bemutatni azokat az észrevételeket, melyek a kritikai kiadás elkészítése során felmerülnek.³² Az első forrástani észrevétel, azaz a lapszéli kommentárok azonosítása

²⁹ Vö. Kurt RUH, *A nyugati misztika története I. A patrisztikus alapok és a 12. század szerzetesi teológiája*, ford. GÖRFÖL Tibor, Bp., Akadémiai, 2006. 279–298.

³⁰ OHLY, *i. m.*, 109–112.; *Glossa ordinaria in Canticum canticorum*, ed. Mary DOVE, *CC Cont. Med.* 170, pars 22.

³¹ OHLY, *i. m.*, 110.

³² „Expoliavi me tunica. Tunica sua sponsa se expoliavit, quia omnia exteriora, quibus honorabatur, abiecit. De qua tunica dicitur: Nunc autem qui habet tunicam, vendat eam, et emat gladium. Gladium vendita tunica emit, qui pro eternis temporalia abdicat, et in sancta conversatione vivens verbum predicationis acquirit. De quo dicitur: Et gladium spiritus, qui est verbum Dei. Pedes autem suos sponsa lavit, quia dum sancto otio sancta anima vivit, opera sua studiose ad memoriam reducit, et quicquid in eis sordidum ex mundo deprehendit, lacrimis quotidianis et gemitibus plangit. Pedes itaque lavit, quia preterita opera, quibus per hunc mundum dissolute ambulaverat, planxit. Pedes lavit, quia peccata lacrimis abluetis munda in conspectu dilecti sui apparere concupivit. Hos pedes iterum inquinare metuit, quia valde sollicita est, ne si in prolatione ponatur per terrena ambulans. Iterum suscipiat, quod dimisit. Idecirco ab otio invita recedit, quia amarum fluctibus aliena est quasi in litore posita securius vivit. [eddig: ROBERTUS DE TUMBALENA, *Super Cantica canticorum expositio*, PL 79, 519–520.] Aperi mihi: de sanguine meo, soror mea de spiritu meo, colomba mea de sermone meo, quem plenus ex otio didicisti. Perfecta mea, aperi mihi. Predica me ad eos, qui clausurunt se contra me. Quomodo intrabo sine aperiente? Quomodo vero audient sine predicante? Pulsat ergo Christus, illa respondet: Exui me tunica mea, quomodo induar illum? O, grande mysterium! Ergo ne timet inquinare pedes veniendo ad eum, qui lavit pedes discipulorum. Timet certe hinc. Sic etiam qui amant otium studiorum bonorum et nolunt perpeti laboriosarum

alapvető fontosságú, hiszen számos helyen, így a bemutatott szöveg esetében is több auktoritás részlete jelenik meg egy szerző neve alatt. A jelen esetben Gregorius, azaz Nagy Szent Gergely – de valójában Robertus de Tumbalena – nevével jelölt részlet egybefolyik egy Szent Ágoston részlettel is, a János-evangéliumhoz írt homíliák 57. darabjával. Mindezt a kéziratban semmi sem jelöli. Mindkét szöveg funkcióját tekintve elsősorban nem azért szerepel a lapszélen, hogy Andreas Pannonius magyarázatait tartalmával igazolja, megerősítse, hanem azért, hogy a fő szövegben leírtakat kiegészítse. Tumbalena szövege a ruha levetésének tettét a minden külsőségtől való megszabadulással azonosítja, azaz az e világi súlyok elhagyásával a lélek könnyebben emelkedik Istenhez. Andreas Pannonius nem szól külön a „Lábamat megmostam.” részletéről, lapszéli kommentárjai azonban aprólékosan tárgyalják azt. Tumbalena a láb megmosásának aktusán a bűnöktől való megtisztulást érti az egyén szintjén; az Ágostontól származó szövegrészlet pedig, amely a János-evangélium 13. könyvének 10. verséhez („De Jézus ezt felelte: Aki megfürdött, annak csak a lábát kell megmosni.”) fűzött magyarázatokat tartalmazza, arról értekezik, hogy az egyház úgy akarja követni Krisztust, hogy közben fél beszennyezni magát e világi bűnökkel.

A második észrevétel módszertani: a szövegközlés jegyzetei tartalmazni fogják az Andreas Pannonius által felhasznált és idézett művek azonosítását. Ez esetben módszertani problémát okoz a szövegek vizuális elrendezése, valamint az is, hogy mind a fő szöveghez, mind a lapszéli kommentárokhoz tartoznak majd jegyzetek. A hasábos elrendezés nem marad meg, a lapszéli kommentárok a fő szöveg alatt kapnak majd helyet, s külön jegyzetapparátus vonatkozik majd rájuk. A kéziratban a scriptor különböző színekkel jelölte a kommentált szöveget, a kritikai kiadás ezeket nem fogja megjeleníteni. Alapvető igénye a jelenkori filológiának, hogy ne egy mesterségesen megkonstruált szöveget hozzon létre, hanem egy olyan, jól használható kiadást, amely egyenértékűnek tekinti a fennmaradt szövegvariánsokat, és párhuzamosan hozzáférhetővé is teszi azokat. Ez a szövegkiadás genetikusan elve Andreas Pannonius esetében nem valósítható meg, hiszen csak egy kézirat áll a rendelkezésünkre. Az Andreas Pannonius-kiadás számára követhető példa lehet a Hargittay Emil-vezette Pázmány

---

actionum molestias, eo quod minus idoneos ad hec ministranda et sine reprehensione agenda se sentiant, malent si possent fieri sanctos apostolos et predicatores veritatis excitari. Lavi pedes meos, quasi diceret: Audite! Nolite magistri fieri, fratres, quoniam maius iudicium sumitis. In multis enim offendimus omnes. Tutius vero veritas audiri, quam predicatur, quoniam cum audiri, humilitas custoditur. Cum autem predicatur, subripit iactantia, in qua utique inquinantur pedes. Si Christus aperuerit, id est si eum illis predicaverit. Quando te audimus, exultant tunc ossa humiliata. Sed quando te predicamus, terram calcamus, ut tibi apperiamus. Et ideo si reprehendimur, perturbamur. Si laudamur, inflamur. Lavimus pedes nostros in baptismos per contemplationem mundatos. Sed cum ad aperiendum tibi terram pergimus, inquinamur. [eddig: AUGUSTINUS, *In evangelium Iohannis tractatus* 57, 1–6. http://www.augustinus.it/latino/commento_vsg/omelia_057_testo.htm (2015.02.23.)] Sic locuta est sponsa. Sed dilectus non leviter mortem errantium tollerans. Ideoque propius accedens per se ipsum eam excitare non dubitat, dum dicit: Dilectus meus.” [eddig: Andreas Pannonius vagy a scriptor saját szövege.]

Péter kritikai kiadás-sorozat „totális kritikai kiadás”-elve.³³ E szerint a kiadás három alapelemből épül fel: 1. a mű betűhív átiratának közlése papíralapon és elektronikus formában; 2. szövegkritikai és tárgyi jegyzetek szintén papíralapon és elektronikusan; 3. az eredeti kézirat digitális változata. E három együtt jelenítené meg azt az ideális kiadást, amely legkevésbé csorbítaná az eredeti szerzői, illetve másolói szándékot, ugyanakkor használhatóságához sem férne kétség.

Amennyiben a kiadás megvalósul, egy eddig ismeretlen, azonban európai szintű érdeklődésre számot tartó Énekek éneke-kommentár éledne újra, s kerülne be az Énekek éneke-exegézis vérkeringésébe.

Függelék

A Cod. Lat. 443. bemutatása³⁴

Irodalom:

Andreas Pannonius *Expositio super Cantica canticorum*ának egyetlen példányát az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Cod. Lat. 443-as jelzetű kódexe tartotta fenn.

A kódexről készült eddigi leírások: Giuseppe MAZZATINTI, *Inventarii dei manoscritti delle biblioteche d'Italia*, vol. 7. Forlì, Casa Editrice Luigi Bordini, 1897, 204.; Emma BARTONIEK, *Codices Latini Medii Aevi*, Budapestini, 1940, 397–399.

A kódex provenienciájának részletes bemutatására Huszti József³⁵ vállalkozott, nem sokkal az után, hogy Imrédy Béla miniszterelnök bemutatkozó római látogatása alkalmával Mussolini a magyar államnak ajándékozta a kéziratot.

Scriptor, keletkezési hely és idő:

BÉNÉDICTINS DU BOUVERET, *Colophons de manuscrits occidentaux des origines au XVIe siècle*, tome I. Colophons signés A–D, Éditions Universitaires Fribourg Suisse, 1965, 183. (1475. tétel)

³³ HARGITTAY Emil, *A Pázmány kritikai kiadás = Filológia és textológia a régi magyar irodalomban. Tudományos konferencia, Miskolc, 2011. május 25–28.*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, TASI Réka, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2012, 252–253.

³⁴ A Függelék elkészítését szakmai segítségével támogatta Boreczky Anna, Tóth Zsuzsanna és Pelbárt Jenő. Ezúton is meg szeretném köszönni nekik közreműködésüket és segítőkészségüket.

³⁵ HUSZTI József, *Andrae Pannonii Expositio super Cantica canticorum*, MKsz, 63(1939), 97–104.

Az Énekek éneke-kommentár fő szövegét egy kéz írta humanista kurzíva írástípussal, a scriptor az 5^r-n és a kolofónban nevezi meg magát. Eszerint egy bizonyos Augustinus nevű szerzetes másolta, aki a bolognai kolostorban lépett a rendbe. Erre utal saját maga *professus* megnevezése, amely fogadalmat tett szerzetest jelent.³⁶ A kolofónból továbbá megtudjuk a fő szöveg és a margináliák keletkezési helyét és idejét. A szöveg egy másik helyén (73^r) a másolás adott napjának dátumát tudatja az olvasóval:

5^r: (a fő szöveg alatti megjegyzés a scriptor kezétől származik) „Iste liber est Cartusie Ferrarie scriptus in eadem domo per dominum Augustinum professum Bononie.”

Kolofón (111^r): „Beati Gregorii pape et ecclesie sponse Dei doctoris illuminatissimi expositio moralis super Cantica canticorum, que tota in marginibus habetur, explicit die 16. Martii 1506. Incohata et ad finem usque perducta una cum toto volumine. In Cartusia Ferrarie per me fratrem A[ugustinum] professum domus Bononie primo anno liberationis mee ex Egypto. Qui habet aures audiendi, audiat.”

73^r: „Unde doctor gloriosus Hieronymus, cuius natalitius dies hodie illuxit, videlicet 1505 novissima septembris die: et quia nostre iustitie fiduciam non habemus, eius quod domino Iesu placuit, meritis et precibus adiuvemur.” Azaz 1505. szeptember 30-áról van szó, Szent Jeromos ünnepéről. Eszerint a kódex az 1505–1506-os évek folyamán készült.

Proveniencia- és possessorbejegyzések:

5^r: „Iste liber est Cartusie Ferrarie scriptus in eadem domo per dominum Augustinum professum Bononia.” Az előbb említett bejegyzés, melyből tudjuk, hogy a kódex első tulajdonosa a ferrarai Szent Kristóf rendház.

5^r: „Iste liber est domo Sanctorum Stephani et Brunonis in Calabria.” A kötet második tulajdonosa a calabriai Certosa dei SS. Stefano e Brunone, amely eredetileg ciszterci alapítású (1291) kolostor volt, és a 16. század elején adták át a karthauziaknak. Feltehetőleg a kódex is ekkoriban került a rendház birtokába. Ugyanez a possessorbejegyzés a 114^v-n megismétlődik.

5^r: „1828. Kalendas Augusti, est Viti Capialdi Vibonensis et amicorum, siqui sint.” A kódex utolsó itáliai tulajdonosa a történész és régész Vito Capialdi³⁷ (1790–1853), aki könyvgyűjteményét előszeretettel gyarapította értékes, calabriai kolostorokból származó

³⁶ *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, composuit Jan Frederik NIERMEYER, Leiden, Brill, 1976, 859.

³⁷ Salvatore SETTIS, *Vito Capialdi*, Dizionario Biografico degli Italiani, Istituto della Enciclopedia Italiana fondata da Giovanni Trecciani, Roma, 18, 1975, 521–525.

kéziratokkal. A ma is létező gyűjteményből Capialdi örökösei ajánlották fel az Énekek énekek-kommentárt Mussolininek.

A kézirat fizikai leírása:

A 115 fóliót tartalmazó papírkódex lapjainak mérete 283 × 224 mm-es. A kódex vastagsága 32 mm. Körülvágott példány, az eredeti lapméret a 98. fólión megmaradt behajtott sarak alapján rekonstruálható: ez körülbelül 285 × 228 mm-es lehetett. A kódex hiányos, a 6. fólió elveszett.

A kódexben háromfajta vízjel található: a kb. 30,5 × 42 mm-es négyzetben elhelyezkedő félhold alakú ábra a 8. fóliótól kezdve számos lapon megtalálható a 103. fólióval bezárólag. Itáliai vízjel, Briquet adatai szerint 1477-ből Mantovából, illetve 1474-ből Bolognából.³⁸ [1. kép]

A másik, egy körülbelül 17 × 13 mm-es M alakú sarokjel csak a 108. és a 113. fólión látható, se Piccard vízjel-adatbázisa³⁹, se Briquet gyűjteménye, se a www.memoryofpaper.eu című online adatbázis alapján nem sikerült azonosítanom. [2. kép]

A harmadik, D & C monogramot ábrázoló név-vízjel csak az elülső szennylapon látható, azonosítására Pelbárt Jenő tett kísérletet. Az elülső szennylap a kötéssel együtt került a kódexbe, véleménye szerint a 18. század végén vagy a 19. század elején, és a D & C BLAUW észak-holland papírmalom⁴⁰ terméke. Az öt malmot működtető cég az 1750-es évekre annyira befolyásos lett, hogy Európa minden pontjára, így Itáliába is forgalmazott papírt, különösen jellemző termékeik a csomagoláshoz, kötéshez használt papírok. [3. kép]

A kódex 11 ívet tartalmaz 5–5 levélpárral, kivétel az első ív, amelyhez előre még négy lapot kötöttek, illetve amelynek 6. fóliója egy utólag beragasztott üres lap, valamint a 11. ív, amelyhez még egy hátulsó szennylap csatlakozik. A kézzel írt ívfűzet-jelzések, amelyek a recto oldalak jobb alsó sarkában kaptak helyet, a körülvágás következtében nagyrészt elvesztek, csak néhány oldalon maradtak meg: 56^r: F II; 58^r: F III; 59^r: F V; 75^r: H I; 76^r: H II; 77^r: H III; 78^r: H III; 95^r: K I; 97^r: K III; 98^r: K III; 99^r: K V; 107^r: L III; 109^r: L V. Az elülső két szennylap és a hátulsó egy szennylap a későbbi, 18. századi kötéssel került a kódexbe. Ezt a papír minősége és a rajta található vízjel is alátámasztja.

³⁸ Charles-Moïse BRIQUET, *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, tom. II, Paris–Londres, 1907, 311., no. 5286.

³⁹ <http://www.piccard-online.de/start.php> (2015.02.12.)

⁴⁰ A cégről ld. PELBÁRT Jenő, *Az észak-hollandiai D & C BLAUW papírmalom név-vízjeleinek európai és magyarországi előfordulásai*, Magyar Vízjel IV(2006), vol. 4, 43–51.

A kódex kétféle utólag beírt lapszámozást tartalmaz, egy kézírásost a recto oldalak jobb felső sarkában, illetve a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában kapott hivatalos bélyegzős számozást, amely szintén minden recto oldal jobb felső sarkában helyezkedik el, és 1-től 115-ig terjed. Dolgozatomban minden esetben erre a hivatalos számozásra hivatkozom.

Az Énekek éneke-kommentár fő szövege végig két hasábos elrendezésű, sok oldalon látható a keretvonalazás és a sorvonalazás. A hasábok rendszerint 195×60 mm szélesek, és általában 41 sort tartalmaznak. Az írástükör 195×130 mm-es. A két hasábban elhelyezkedő fő szöveghez a lapok bal vagy jobb oldalán, a külső lapszálen ugyanattól a kéztől származó margináliák hasábszélessége 35 mm, a fő szöveg betűméreténél kisebb betűkkel íródtak.

Őrszó az ívek utolsó versóján, az alsó margó közepén, a két kolumna között, az alábbi oldalakon található: 14^v , 24^v , 34^v , 44^v , 54^v , 64^v , 74^v , 84^v , 94^v , 104^v , általában egyszerű tollrajzos keretben. [4. kép]

Díszítés:

A kódex díszítését a vörös, zöld és kék tollrajzos, növényi díszítéses fleuronée-iniciálék (1^r , 4^r , 28^r , 30^r , 33^r , 41^r , 43^r , 46^r , 49^r , 51^v , 52^r , 56^v , 105^r), az előszónál (5^r) és az Énekek éneke fejezeteinek kezdeténél (31^v , 53^v , 61^r , 71^v , 87^r , 93^r , 99^v) található arany, kék és vörös díszítésű fedőfestékes iniciálék, növényi ornamentikából és arany pettyekből képzett lapszéldísz és interkolumnális díszítések jelentik. Ezek közül külön figyelmet érdemel az 5^r -n található szögletes keretbe foglalt arany háttérű zöld és vörös Q-iniciálé, amelyben a betűtest által körbezárt mezőben karthauzi szerzetes, vélhetően Andreas Pannonius portréja látható. [5. kép] [6. kép] [7. kép]

A hiányzó lap (fol. 6) rectóján vagy versóján szintén lehetett egy interkolumnális dísz és iniciálé, hiszen az Énekek éneke többi hét fejezetéhez kapcsolódó szövegmagyarázatok következetesen két kolumna közti pálcával valamint felső és alsó lapszélre helyezett növényi ornamentikával és arany pettyekkel díszített oldalakon, iniciáléval kezdődnek. [8. kép] [9. kép]

A szöveg egyéb illusztrációját az Énekek éneke verskezdeteit jelölő vörös, kék vagy zöld, általában díszítés nélküli iniciálék jelentik, amelyek a szöveghez képest kétszoros vagy háromszoros méretűek. A kiemelés, figyelemfelkeltés eszközeiként a scriptor kék, vörös, zöld és rózsaszín jeleket alkalmazott.

A kódexben található pecsétek, címerek és monogramok:

1^r: a bal és jobb margón egy-egy nagy S betű, fekete színben és egyszerű növényi díszítéssel.

A lap alján nagy C betűben ART karthauzi monogram és egy illuminált címer, amely a 4^r-n is szerepel.⁴¹

A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának gyűszűpecsétje az alábbi oldalakon szerepel: 1^r, 1^v, 50^r, 114^v, 115^v

A kódex kötése:

A kódex nem korabeli kötésben van, és a mostani kötése is javított. Az eredeti kötésre utal a hozzáfűzött oromszegő kék színű hímzőcérnájának egy darabja, amely a 41. lapon az ívbe öltve fennmaradt. Szintén az eredeti kötésre utal a 98. fólió még körbevágás előtt visszahajtott sarka, amely megőrizte a kódex eredeti lapméretét. [10. kép]

A jelenlegi kötés papírtáblás barna, egész bőr kötés fényezett kecskebőrből. A kötésen aranynyomásos minta látható, az elő- és háttábla nyomása megegyezik. A kötet mindhárom metszése aranyozott metszés. A gerincbőrt a kötés javításakor kicserélték, a javító bőr a táblák kötéséhez hasonló megjelenésű borjúbőr, amely szabálytalan széllel ráborul a kötéstáblákra. A javítás nyomát úgy próbálták eltüntetni, hogy a kiegészítésen az aranyozást hasonló mintájú nyomással pótolták. [11. kép]

A gerincbőrön a bordák nyomással hangsúlyozottak, és nyomással díszítették az oromszegő vonalát is. A gerinc feszthátas, a sapkák és a táblák egy magasságban vannak. A könyv öt, szimpla zsinégbordára fűzött, az íveket végigfűzték. A fűzés bordakiosztása megegyezik a kódex eredeti, korabeli bordakiosztásával, az íveken nincs más fűzéslyuk. Az oromszegőt fehér és piros festékkel csíkozott vászonból készítették, a könyv gerincére felragasztották. Az oromszegőt nyílásban elvágták, nincs kapcsolatban a táblákkal. A gerinc javításakor a könyv előzékét kicserélték, de az új előzék alól kilátszik a korábbi fésűsmárványozott papír egy csíkja.

A kódex tartalmi egységei:

---

⁴¹ A címer azonosítása folyamatban van.

1^r: Az Énekek éneke-kommentár incipitje: „Incipit fratris Andreae Pannonii ordinis Chartusiensis super Cantica canticorum Salomonis expositio devotissima, una cum brevi et morali beati Gregorii pape expositione, que in marginibus ponitur, cuius prologus ob auctoris reverentiam et dignitatem hic anteponitur.”

1^r–3^v: *Sancti Gregorii Magni Romani pontificis super Cantica canticorum expositio*, Prooemium (PL 79, 471–478)

4^r–4^v: BERNARDUS, *Sermones super Cantica canticorum*, sermo I. c. 4–8. (SC 414, 66–72).

5^r–111^v: Andreas Pannonius kommentárja

112^r: üres

113^r–114^r: „Prophetie spiritus non semper prophetarum mentibus presto est ... × ... Incarnationem quoque et passionem, resurrectionemque, atque ascensionem Dominicam, et omnem virtutem divinorum dictorum in psalmis invenies, si intima mente perscruteris, et ad medullam intimi intellectus per Dei gratiam perveneris.” – az Énekek éneke-kommentár scriptorának írásával: ALCUINUS, *De psalmodiarum liber*, pars I., Praefatio (PL 101, 465–468.)

114^r: „Psalterium est quasi magna domus, que unam quidem habet exteriorem clavem in porta ... × ... Grandis itaque porta istius domus, primus psalmus qui ita incipit beatus vir J.” – HIERONYMUS, *Tractatus in librum psalmodiarum*, Ps. 1. (CCL 78,3.)

114^r–114^v: „Canticum psalmodiarum animas decorat ... × ... Qui habet laudem Dei in corde suo, postremo apud Deum gaudebit, et animam suam in coelo mirificabit.” – REMIGIUS, *Enarrationes in psalmodias* (PL 131, 142.)

114^v: „Bonum est semper puro corde orare ... × ... peccatores ad lamentum invitat.” – SMARAGDUS Abbas S. Michaelis, *Diadema monachorum*, c. II. De disciplina psallendi (PL 102, 596.)

114^v: „Quid est, quod in psalmis non invenitur ... × ... Hec sunt cantica, que Deo canit ecclesia.” Remesianai NICETAS, *De psalmodiae bono* c. 5–7. (*Niceta of Remesiana. His Life and Works*, ed. Andrew Ewbank BURN, Cambridge, University Press, 1905, 72–74.)

115^r: egy másik kéz által „*Sermo de pace*” című kb. féloldalas szöveg 16–17. századi kurzív írással, olasz nyelven.

115^v: ugyanettől a másik kéztől „*Carissime pater, salutem invio*” kezdetű olasz levél; egy harmadik, régebbi írást utánzó kéztől: „*Ego Brunus Bartolicius scripsi manu propria.*”

Rövidítésjegyzék

CC <i>Cont.</i>	Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis, Turnholti, Typographi
<i>Med.</i>	Brepols
CCL	Corpus Christianorum series Latina
EPhK	Egyetemes Philológiai Közlöny
MKsz	Magyar Könyvszemle
PL	Patrologia Latina, ed. Jacques Paul MIGNE
SC	Sources Chrétiennes, ed. Bernard MEUNIER, Institut des Sources Chrétiennes, Paris, 1942–